

Karol Nabialek

Instytut Historii PAN w Krakowie

Działalność finansowa Pawła Olsztyńskiego ze Szczekocin herbu Odrowąż

Przyczynek do aktywności gospodarczej możnych małopolskich w XV wieku*

Uwagi wstępne

W średniowiecznej Polsce nie było formalnego podziału szlachty na warstwę wyższą i niższą, stąd w toku badań opracowano rozmaite kryteria pozwalające wskazać na przynależność do możnowładztwa. Wśród nich najważniejsze znaczenie miały piastowane urzędy, posiadany majątek (w tym królewsczyzny), wykształcenie, przynależność rodowa i sytuacja rodzinna, a także zawierane małżeństwa. Zewnętrznym przejawem przynależności do elity szlacheckiej w średniowieczu były predykaty *magnificus* i *generosus*, którymi określano możnych. By móc zaliczyć kogoś do elity, nie wszystkie te elementy musiały zostać wskazane jednocześnie, ale z pewnością przynajmniej część z nich¹. Nie ulega wszakże wątpliwości, że większość z wymie-

* Główne tezy artykułu przedstawiłem do dyskusji na 187. Zebraniu Naukowym Polskiego Towarzystwa Heraldycznego Oddział w Krakowie 10 marca 2014 r.

¹ Z obszernej literatury, w której omówiono kryteria przynależności do możnowładztwa, warto wskazać: A. Gąsiorowski: *Czynniki rozwarstwienia stanu szlacheckiego w późnośredniowiecznej Polsce. V: Struktura feudalnej społeczności na ziemi Czechosłowacja a Polska do przełomu 15. a 16. stoletia*. Ed. J. Černý, F. Heil, A. Verbík. Praha 1984, s. 68—97; A. Szymczakowa: *Szlachta sieradzka w XV wieku. Magnifici et generosi*. Łódź 1998, s. 12—28; J. Kurtyka: *Posiadłość, dziedziczność i prestiż. Badania nad późnośredniowiecz-*

nionych kryteriów spełniali Szczekoccy, jedna z linii rodu Odrowążów, którzy co najmniej do 1454 roku zaliczali się do możnowładztwa². Ród Odrowążów interesował historyków od dawna. Dotyczy to też poszczególnych rodzin używających tego herbu³, w tym także Szczekockich⁴. Najwięcej miejsca, co naturalne, poświęcano głównie najwybitniejszym przedstawicielom, którzy pełnili istotne funkcje w państwie i mieli wyraźny wpływ na politykę, jak: Piotr (Pietrasz), starosta i kasztelan sudecki, później kasztelan lubelski, protoplasta linii Szczekockich i Dębińskich, Jan ze Szczekocin, kasztelan lubelski, Piotr Woda, podkanclerzy Królestwa Polskiego, czy Dobiesław, podstoli sandomierski⁵. Już jednak postać Pawła Wody ze Szczekocin zwanego Olsztyńskim, je-

ną i wczesnonowożytną wielką własnością możnowładczą w Polsce (XIV—XVII wieku). Roczn. Hist. 1999, T. 65, s. 161—194; W. Brzeziński: *Koligacje małżeńskie możnowładztwa wielkopolskiego w drugiej połowie XIV i w pierwszej połowie XV wieku*. Wrocław 2012, s. 10—14. Tam też zebrana literatura.

² S. Gawęda zalicza do możnowładztwa Odrowążów Szczekockich Jana i Piotra Wodę; por. S. Gawęda: *Możnowładztwo małopolskie w XIV i w pierwszej połowie XV wieku*. *Studia z dziejów rozwoju wielkiej własności ziemskiej*. Kraków 1966, s. 83—84.

³ K. Górski: *Ród Odrowążów w wiekach średnich*. RHer 1926/1927, T. 8, s. 1—108; R. Rybarski: *Pochodzenie i początek rodu Odrowążów*. Prz. Hist. 1914, T. 18; W. Dworaczek: *Genealogia. Tablice*. Warszawa 1959, nr 94, 109; S. Gawęda: *Możnowładztwo małopolskie...*, s. 58, 79, 83—84, 86, 100, 102, 134; F. Kiryk: *Jakub z Dębna na tle wewnętrznej i zagranicznej polityki Kazimierza Jagiellończyka*. Wrocław 1967; B. Śliwiński: *Pochodzenie rodzinne Odrowążów: Dobiesława ze Sprowej i Żurawicy, podkomorzego ruskiego, oraz Jana ze Sprowej, sędziego sandomierskiego*. „Teki Krakowskie” 1997, T. 5, s. 147—154; M. Wilamowski: *Familia dworska Piotra i Andrzeja Odrowążów Sprowskich, wojewodów i starostów ruskich*. W: *Polska i jej sąsiedzi w późnym średniowieczu*. Red. K. Ożóg, S. Szczur. Kraków 2000, s. 273—322; M. Wilamowski: *Rejestr skarg ziemian samborskich na starostę Jana Odrowąża. Nieznane źródło do dziejów konfliktów społecznych na Rusi Czerwonej w drugiej połowie XV wieku*. W: *Narodziny Rzeczypospolitej. Studia z dziejów średniowiecza i czasów wczesnonowożytnych*. Red. W. Bukowski, T. Jurek. T. 2. Kraków 2012, s. 1365—1408.

⁴ Najszerzej genealogię tej rodziny przedstawił J. Laberschek w kontekście badań nad Szczekocinami: J. Laberschek: *Początki i rozwój miasta Szczekociny do końca XV wieku. Uwagi do genealogii Szczekockich herbu Odrowąż*. W: *Patientia et tempus. Księga jubileuszowa dedykowana doktorowi Marianowi Korneckiemu*. Red. O. Dyba, S. Kołodziejewski, R. Marcinek. Kraków 1999, s. 105—115; J. Laberschek: *Dzieje Szczekocin w okresie przedrozbiorowym*. „Włoszczowskie Zeszyty Historyczne” 2001, nr 11, s. 7—20. Biogramy Szczekockich zostały opracowane w PSB: K. Górski: *Jan ze Szczekocin*. W: PSB, T. 10, s. 483; J. Wyrozumski: *Piotr (Pietrasz) ze Szczekocin*. W: PSB, T. 26, s. 433—434; K. Ożóg: *Piotr Woda ze Szczekocin*. W: PSB, T. 26, s. 434—436; R. Trawka: *Szczekocki Dobiesław*. W: PSB, T. 47, s. 235—238; Taż: *Szczekocki Jan*. W: PSB, T. 47, s. 238—243; Taż: *Szczekocki Zbigniew*. W: PSB, T. 47, s. 246—247.

⁵ K. Górski: *Ród Odrowążów...*, s. 24—25, 78—90; Z. Kaczmarczyk: *Monarchia Kazimierza Wielkiego*. T. 1: *Organizacja państwa*. Kraków 1939, s. 294, 308; S. Gawęda: *Możnowładztwo małopolskie...*, s. 83—84; I. Sułkowska-Kurasiowa: *Polska kancelaria królewska w latach 1447—1506*. Wrocław 1967 (według indeksu); Taż: *Doradcy Władysława Jagiełły*. W: *Spółeczeństwo Polski średniowiecznej*. Red. S.K. Kuczyński. T. 2. Warszawa 1982, s. 198—215; J. Kurtyka: *Tęczyńscy. Studium z dziejów polskiej elity politycznej*. Kra-

dynego syna podkanclerzego, była zasadniczo poza rozważaniami historyków. Dopiero niedawno zająłem się tym Szczekockim, który, choć nie pełnił ważnych funkcji w państwie, dzięki odziedziczeniu sporych sum zapisanych jego przodkom na dobrach królewskich niejako jeszcze „świecił odbitym blaskiem”⁶. Przeanalizowanie bogatego materiału źródłowego, jaki zachował się dla Pawła Olsztyńskiego, pozwala na ciekawe spostrzeżenia dotyczące jego działalności, zwłaszcza finansowej. Wnioski te, jak się wydaje, mogą być przydatne do zbadania szerszego zjawiska aktywności gospodarczej możnowładztwa małopolskiego w późnym średniowieczu.

Biogram Pawła ze Szczekocin

Paweł Woda⁷ Olsztyński ze Szczekocin herbu Odrowąż był zapewne jedynym synem Piotra Wody ze Szczekocin, podkanclerzego Królestwa Polskiego. Nie wiemy, kim była jego matka⁸. Znana jest jego jedna siostra — Zofia, prawdopodobnie starsza, która w 1459 roku wyszła za mąż za Piotra Potockiego z Po-

ków 1997 (według indeksu); J. Sperka: *Szafrancowie herbu Stary Koń. Z dziejów kariery i awansu w późnośredniowiecznej Polsce*. Katowice 2001 (według indeksu); B. Czwojdrak: *Zofia Holszańska. Studium o dworze i roli królowej w późnośredniowiecznej Polsce*. Warszawa 2012, s. 31, 104—105, 125—126.

⁶ Na temat Pawła ze Szczekocin pisałem w kontekście badań nad starostwem olsztyńskim oraz opracowałem jego biogram w PSB; por. K. Nabiałek: *Dzieje miasta Olsztynek koło Częstochowy od założenia do połowy XVII wieku*. W: „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego”. *Prace historyczne*, z. 129. Kraków 2002, s. 79—81, 86—87; Tenże: *Szczekocki Paweł*. W: PSB, T. 47, s. 243—246; Tenże: *Starostwo olsztyńskie od XIV do połowy XVII wieku*. Kraków 2012, s. 369—372 i *passim*. Wcześniej o Pawle ze Szczekocin na marginesie podejmowanych prac pisali: K. Górski: *Ród Odrowążów...*, s. 25, 75; M. Ludwig: *Besteuerung und Verpfändung königlicher Städte in spätmittelalterlichen Polen*. Berlin 1984, s. 265, 292, 296, 338; J. Laberschek: *Początki i rozwój miasta Szczekociny...*, s. 113; Tenże: *Nieznane karty z przeszłości zamku Olsztyn i starostwa olsztyńskiego (wiek XIII—XV)*. W: Tenże: *Częstochowa i jej okolice w średniowieczu*. Kraków 2006, s. 156—159; Tenże: *Na tropie rycerzy z Potoku i rozbójników z Ostrężnika*. W: Tenże: *Częstochowa...*, s. 188—189; J. Kurtyka: *Tęczyńscy...*, s. 403, 513, 573—574.

⁷ Paweł ze Szczekocin w źródłach nie jest nazywany Wodą. Ponieważ zarówno jego ojciec Piotr, jak i synowie byli tak określani, przyjąłem, że można przypisać to przezwisko również Pawłowi. W narracji opisującej dzieje klasztoru Bernardynów w Świętej Annie pod Przyrowem, spisanej w XVIII w., został on określony przydomkiem Czarny („Czerny”) (Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie, sygn. S-przy-2, s. 3).

⁸ W literaturze pojawiła się nieudokumentowana informacja, jakoby żona Piotra Wody miała na imię Małgorzata; por. R.T. Prinke, A. Sikorski: *Królewska krew. Polscy potomkowie Piastów i innych dynastii panujących*. Poznań 1997, s. 81—83.

toku⁹. Paweł urodził się ok. 1442 roku, a może nieco wcześniej, ale zapewne po 1439 roku. Wydaje się bowiem, że przed 18 lipca 1454 roku nie osiągnął jeszcze lat sprawnych (15 lat) bądź był blisko tego wieku, skoro jego ojciec Piotr Woda, udając się na wojnę polsko-krzyżacką, powierzył opiekę nad zamkiem Olsztyn swemu bratu — Dobiesławowi ze Szczekocin¹⁰. Pełnoletność Paweł uzyskał z pewnością przed 4 lutego 1457 roku. Wówczas jako starosta olsztyński miał wyznaczony przed sądem grodzkim krakowskim termin w sprawie z Janem Sistrzeńcem z Jaroszoła¹¹. Jest to jednocześnie najstarsza wzmianka o Pawle ze Szczekocin. Jeszcze w tym samym roku (16 grudnia) został on poświadczony jako tenutariusz zawichojski¹². Od tej pory był w źródłach notowany rokrocznie, nieprzerwanie przez 35 lat, aż do śmierci w 1492 roku.

Po śmierci ojca, Piotra Wody, który poległ 18 września 1454 roku w bitwie pod Chojnicami, Paweł nie uzyskał żadnych dziedzicznych posiadłości rodowych, a jedynie dobra królewskie, na których jego przodkowie mieli zapisane sumy na zasadzie zastawu użytkowego. Były to dwa starostwa niegrodowe (tenuty): olsztyńskie w województwie krakowskim i powiecie lelowskim oraz zawichojskie w województwie i powiecie sandomierskim, a także starostwo grodowe łukowskie w województwie lubelskim. Była to konsekwencja podziału dóbr dokonanego po śmierci dziadka Pawła — Jana ze Szczekocin, kasztelana lubelskiego (zm. 1432), przez jego synów: Piotra Wodę, Dobiesława i Jana. Jak ustalił Jacek Laberschek, w jego wyniku Piotr objął w posiadanie wyłącznie starostwo olsztyńskie, na którym jego ojciec miał zapisy sum (1 200 grzywien nadane w latach 1406—1417), natomiast dwaj pozostali podzielili się dobrami dziedzicznymi (Dobiesław otrzymał m.in. Szczekociny)¹³. Później Piotr Woda uzyskał jeszcze dalsze sumy na starostwie olsztyńskim (1 400 grzywien w latach 1433—1443), co dało w sumie 2 600 grzywien, oraz zapisy zastawne na starostwie zawichojskim (co najmniej 560 grzywien w latach 1440—1442), a także dwa starostwa grodowe — chełmskie i łukowskie, z dobrami stanowiącymi ich uposażenie¹⁴. Ze znanych źródeł wynika jednoznacznie, że

⁹ J. Laberschek: *Na tropie rycerzy z Potoku...*, s. 188—189, 203.

¹⁰ *Korespondencja żupnika krakowskiego Mikołaja Serafina z lat 1437—1459*. Wyd. W. Bukowski, T. Płóciennik, A. Skolimowska. Kraków 2006, nr 144; K. Nabiałek: *Starostwo olsztyńskie...*, s. 368—369. W ziemskim prawie prywatnym wiek sprawny rozpoczął się u mężczyzn po ukończeniu 15 lat; por. Z. Kaczmarczyk, B. Leśniodorski: *Historia państwa i prawa Polski. T. 2: Od połowy XV wieku do r. 1795*. Warszawa 1966, s. 273—274.

¹¹ Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: ANKr), Księgi Grodzkie Krakowskie (dalej: GK), sygn. 13, s. 459.

¹² Biblioteka PAU i PAN w Krakowie, Materiały do T. 5 Kodeksu Dyplomatycznego Małopolski, D-22.

¹³ J. Laberschek: *Początki i rozwój miasta Szczekociny...*, s. 112—113; J. Sperka: *Szafrancowie...*, s. 222—230.

¹⁴ K. Nabiałek: *Starostwo olsztyńskie...*, s. 354—368; UrzMp, nr 1328—1329; *Urzednicy województwa bełskiego i ziemi chełmskiej XIV—XVIII wieku. Spisy*. Oprac. H. Gmiterek,

Paweł jedynie przejął sumy zapisane jego przodkom, sam zaś nie otrzymał żadnych nowych nadań¹⁵. Prawdopodobnie również starostwo grodowe łukowskie w ziemi (później województwie) lubelskiej odziedziczył po ojcu. Urząd starosty grodowego łukowskiego (*cum iurisdictione*) był zresztą najważniejszą godnością Pawła. Nie znamy dokumentu nominującego go na to starostwo, stąd przypuszczenie o odziedziczeniu urzędu po ojcu, który sprawował go do śmierci w 1454 roku. Po raz pierwszy Paweł ze Szczekocin jako posesor wsi starostwa łukowskiego, a więc pośrednio starosta łukowski, został poświadczony 19 lutego 1459 roku, kiedy to zastawił za 100 grzywien Janowi Kuropatwie z Łańcuchowa, podkomorzemu lubelskiemu i staroście chełmskiemu, trzy wsie: Zbuczyn, Trzebieszów i Ulan, w starostwie łukowskim¹⁶. Z pewnością jednak Paweł nie objął po ojcu starostwa chełmskiego, na którym po Piotrze Wodzie poświadczony jest Jan Kuropatwa z Łańcuchowa¹⁷. W dokumentach królewskich z lat 1464—1466 Paweł był tytułowany jako dworzanin monarszy, co wskazuje na to, że podjął on próbę zaangażowania się w życie polityczne¹⁸. Fakt, że nie udało mu się uzyskać żadnych dalszych urzędów i nadań królewskich, pokazuje, że jego zabiegi zakończyły się fiaskiem. Zapewne nie odziedziczył po swych przodkach talentów politycznych.

Jedyna siostra Pawła ze Szczekocin — Zofia, zapewne w 1459 roku wyszła za mąż za Piotra Potockiego herbu Szreniawa z Potoku, Siedlca i Lgoty Gawronnej w powiecie lelowskim. W związku z małżeństwem 5 kwietnia tegoż roku z tytułu jej posagu Szczekocki zapisał swemu szwagrowi 400 grzywien oraz dodatkowo 30 grzywien za dług na wszystkich sumach pieniężnych, jakie miał na zamku Olsztyn i wsiach do niego należących. Jednocześnie w ramach tych pieniędzy wwiązał Piotra w cztery wsie starostwa olsztyńskiego, położone najbliżej dziedzicznych posiadłości Potockiego: Bukowno, Zrębice, Krasawa i Suliszowice. W tym samym dniu Piotr Potocki zapisał Zofii po 400

R. Szczygieł. Red. A. Gąsiorowski. Kórnik 1992 (dalej: UrzBz), nr 1411—1412; ProchMat, nr 65, 113.

¹⁵ Z księgi kwitacji królewskich wynika, że w 1484 r. Paweł Olsztyński otrzymał od króla opłatę stacyjną z klasztoru mstowskiego (TP, T. 2, s. 10). Jacek Laberschek, który odnalazł tę informację, zauważył, że pozyskanie stacji z Mstowa wynikało zapewne z tytułu posiadania przez Pawła starostwa olsztyńskiego, z którym to świadczenie klasztoru było związane (J. Laberschek: *Średniowieczne dzieje nadwarciańskiego Mstowa*. Kraków 2014, s. 166—167).

¹⁶ Mylące może być jedynie określenie tych wsi królewskich jako *suas villas et hereditates*. Por. AP Lublin, Księga Ziemska Lubelska, T. 4, k. 274v—275; UrzMp, nr 1329; *Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu*. Oprac. S. Kuraś. Warszawa 1983, s. 244, 249, 285.

¹⁷ Jako starosta chełmski Paweł ze Szczekocin jest błędnie tytułowany w UrzMp, nr 1329, s. 293. Zob. UrzBz, nr 1411—1412. Również w przytoczonej już zapisce z księgi ziemskiej lubelskiej Paweł ze Szczekocin zawiera transakcję z Janem z Łańcuchowa określonym jako starosta chełmski (zob. przyp. 15).

¹⁸ AGAD, dok. perg. 4877, 4879, 4880.

grzywien posagu i wiana na swych dobrach dziedzicznych: Potoku, Siedlcu Podgórnym i Lgocie¹⁹.

Z odziedziczonych królewskich największe i najbardziej dochodowe było starostwo olsztyńskie, składające się w chwili objęcia tych dóbr przez Pawła, tj. w latach 50. XV wieku, z: zamku Olsztyn, dwóch miast (Częstochowa i Przyrów), dwudziestu wsi (Biskupice, Bobrowniki, Bukowno, Czatachowa, Dźbów, Krasawa, Kusieja, Lgota, Mirów, Przemiłowice, Rększowice, Siedlec, Suliszowice, Sygátka, Turów, Wiercica, Wierzchowisko, Wyczerpy, Zarębice, Zrębice) oraz dwóch folwarków (Ciecierzyn i Zarębice). Tenuta olsztyńska dysponowała znacznie mniejsze dobra należące do uposażenia starostwa łukowskiego (miasto Łuków oraz wsie: Sąciaszka, Strzeżów, Trzebieszów, Ulan, Wiśniów, Zbuczyn, a prawdopodobnie też: Wola Dąbrowna, Wola Główna, Wola Kąkolowska, Kaczory, Kąkolownica, Kownatki, Krynka) oraz maleńką tenutę zawichojską (zamek i wójtostwo w Zawichoście, przewóz pod zamkiem na Wiśle oraz dwie wsie: Sobótka i Janiszów)²⁰.

Starostwo zawichojskie było w rękach Pawła dość krótko, zapewne do ok. 1466 roku. Z powodu niezachowania się piętnastowiecznych ksiąg ziemskich i grodzkich sandomierskich nie dysponujemy odpowiednimi materiałami, aby poznać jego działalność w tej tenucie. Posiadamy tylko nieliczne wzmianki z zapisek wprowadzonych do ksiąg grodzkich krakowskich oraz z dokumentów. Dotyczą one, co jest charakterystyczne dla działalności Pawła Olsztyńskiego, zabiegów o pozyskanie pieniędzy. W 1457 roku mieszczanie sandomierscy podczas pobytu Kazimierza Jagiellończyka w Sandomierzu przedłożyli królowi skargę na Pawła. Dotyczyła ona tego, że Paweł i jego oficjałści z Zawichostu zmuszają mieszczan do świadczenia niezgodnych z prawem i niesłusznym opłat zwanych lodowym. Ten rodzaj świadczeń jest nietypowy i nie udało się odnaleźć w źródłach innej wzmianki o nim. Na podstawie kontekstu, który przedstawiono w dokumentach, można przyjąć, że była to zapewne opłata za przejazd przez lód²¹. Prawdopodobnie pomysł jej egzekwowania wziął się z fak-

¹⁹ ANKr, Księgi Ziemskie Krakowskie (dalej: ZK), sygn. 314, s. 98—100; J. Labersche: *Na tropie rycerzy z Potoku...*, s. 188—189; Tenże: *Lgota Gawronna*. W: SHGKr, Cz. 3, s. 583.

²⁰ ANKr, GK 16, s. 713—714; ProchMat, nr 65; *Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego...*, s. 144; J. Wroniszewski: *Szlachta ziemi sandomierskiej w średniowieczu. Zagadnienia społeczne i gospodarcze*. Poznań 2001, s. 114—115; K. Nabiałek: *Starostwo olsztyńskie...*, s. 178—180.

²¹ Świadczenie to zostało określone w dokumencie z 1457 r. jako „exactiones glaciales vulgariter nuncupatas alias lodowe”. Na wniosek, że chodzi tu o przejazd przez lód, pozwala wyrok króla, w którym zapisano, że Paweł i jego urzędnicy nie mają prawa pobierać tej opłaty „a quibusvispiam, nedum Sandomiriensisbus, sed ab omnibus utriusque sexus hominibus per Zawichost transeuntibus” (BPAU i PAN, KDM, T. 5, D-22 (odpis dokumentu według kopiarza miasta Sandomierza)). *Słownik łaciny średniowiecznej w Polsce* (T. 4: F—H. Red. M. Plezia. Wrocław 1975—1977, kol. 544) wśród znaczeń przymiotnika „glacialis” nie notuje opłaty. Za

tu istnienia przewozu (czyli przeprawy przez Wisłę) w Zawichoście, z którego pobierano opłaty²². Gdy zimą Wisła zamarzała, można było przedostać się na jej drugą stronę po lodzie. Paweł ze Szczekocin zapewne uznał, że również wówczas przejeżdżający powinni uiścić stosowną opłatę. Innego zdania był jednak król, który zakazał Pawłowi oraz jego następcom, tenutariuszom zawichoj skim, pobierania lodowego nie tylko od sandomierzan, ale w ogóle od jakichkolwiek ludzi przejeżdżających przez Zawichost²³. Wyrok królewski nie był respektowany przez Pawła, skoro wkrótce ponownie doszło do zatargu między mieszczanami sandomierskimi a nim. Konflikt rozstrzygnął w 1460 roku sąd ziemski sandomierski, potwierdzając wcześniejszy wyrok sądu królewskiego w tej sprawie. Pawłowi nakazano umożliwić mieszczanom sandomierskim swobodny przejazd przez miasto oraz zakazano pobierać od nich lodowego pod zakładem 100 grzywien. Jednocześnie sąd postanowił, że Paweł i mieszczanie sandomierscy winni, pod rygorem upadku swej sprawy, stawić się przed królem i jego doradcami na najbliższym sejmie w Piotrkowie w celu okazania swoich przywilejów²⁴. Pozostałe wzmianki źródłowe o działalności Pawła w Zawichoście dotyczą pożyczek, jakie zaciągnął on pod zastaw dóbr ziemskich tej tenuty. W 1459 roku pożyczył od Stanisława Młodziejowskiego 120 florenów węgierskich w złocie i zobowiązał się zwrócić je trzy tygodnie przed Bożym Narodzeniem pod rygorem wwiązania go w młyn i przewóz pod zamkiem Zawichost. Gdyby nie dopełnił tego wwiązania, wówczas zobowiązanie przejmą poręczyciele Pawła, którzy oddadzą mu swe dobra dziedziczne w użytkowanie, aż do wyegzekwowania 240 florenów, czyli już wówczas

to w *Słowniku staropolskim* (T. 4: L—M. Wrocław 1963—1965, s. 62) w haśle „lodowe” wyjaśniono, że jest to „opłata za przejazd przez lód”, choć przykład, którym poparto tę definicję, raczej dotyczy innej opłaty, o czym przekonuje glosa polska: „lodowe seu pobrzezne” (KDKK, T. 2, nr 375, s. 155—156). Zwrócił na to uwagę autor hasła słownikowego, który postawił kwestię: „może trzeba czytać lądowe?”. Tak właśnie zinterpretowano ten zapis w haśle „pobrzezne” tegoż słownika, jako „opłata za jakieś korzystanie z brzegu rzeki, jeziora” (*Słownik staropolski*. T. 6: P—Pożżenie. Wrocław 1970—1973, s. 196), opierając się dodatkowo na wzmiance z falsyfikatu z 1403 r.: „Lądowe seu Pobrzezne” (ZDM, Cz. 1, nr 248, s. 310).

²² Przewóz pod zamkiem Zawichostem, który znajdował się w użytkowaniu Pawła ze Szczekocin, został poświadczony w 1459 r. (ANKr, GK 15, s. 185). Przewóz na Wiśle w Zawichoście, z którego dochody należały do starostwa, rejestruje inwentarz starostwa zawichoj skiego z 1513 r. oraz lustracja z 1564 r. (AGAD, Archiwum Skarbu Koronnego, oddz. LIV, sygn. 9, k. 105v; *Lustracja województwa sandomierskiego 1564—1565*. Wyd. W. Ochmański. Wrocław 1963, s. 155). W lustracji cła i myta w Małopolsce z 1564 r. przewóz ten jest również odnotowany, ale jako źródło dochodów kasztelana zawichoj skiego (ANKr, Archiwum Sanguszków, rkp. 19, s. 287). Zapewne więc z przewozu zawichoj skiego opłaty po części pobierali i starosta, i kasztelan. Autor monografii Zawichostu niesłusznie określił Pawła ze Szczekocin mianem poborcy zawichoj skiego (R. Chyła: *Dzieje Zawichostu do początków XIX wieku*. Zawichost 2010, s. 215).

²³ BPAU i PAN, KDM, T. 5, D-22.

²⁴ AGAD, dok. perg. 3564.

podwojonej sumy²⁵. Na początku maja 1460 roku Paweł ze Szczekocin miał sprawę przed sądem grodzkim sandomierskim z Grotem Słupeckim ze Słupczy w powiecie sandomierskim o 200 grzywien i wieś Sobótkę²⁶. W 1463 roku zastawił on za 260 grzywien Sobótkę Pawłowi Karniowskiemu, tenutariuszowi w Mironicach w powiecie ksiąskim²⁷.

Można jednak przypuszczać, że dla Pawła ze Szczekocin użytkowanie niewielkiej i położonej daleko od jego głównej siedziby (Olsztyna) tenuty było mało korzystne. Zapewne dlatego w 1464 roku wystarał się u króla Kazimierza Jagiellończyka o zgodę na zastawienie zamku Zawichost z wsiami za 1 000 grzywien i 400 florenów węgierskich Odrowążowi Eustachemu ze Sprowy, kasztelanowi radomskiemu. W konsensie tym znalazł się też warunek, że Paweł ze Szczekocin będzie mógł wykupić to starostwo w ciągu 4 lat. Jeżeli nie zrobi tego w czwartym roku, to otworzy się następny cykl czteroletni. Król jednocześnie zastrzegł dla siebie możliwość wykupienia tych dóbr w dowolnym momencie²⁸. Warunki dotyczące wykupu zawarte w dokumencie pozwalają przyjąć, że Paweł w istocie zamierzał jedynie czasowo zastawić te dobra. Wkrótce jednak raczej zmienił ten zamiar, skoro w dwóch kolejnych latach jeszcze dwukrotnie uzyskiwał królewski konsens na zastawienie tego starostwa Sprowskiemu: w 1465 roku za 500 florenów węgierskich i 100 grzywien oraz w 1466 roku za 3 000 florenów węgierskich²⁹. Nie wiadomo, czy wszystkie zezwolenia królewskie zostały zrealizowane. Być może dopiero ostatni dokument królewski został wprowadzony w życie. Zapewne więc od ok. 1466 roku³⁰ Paweł faktycznie przestał być tenutariuszem zawichojskim, a odtąd był nim, na mocy kolejnych zapisów, Eustachy ze Sprowy (jako tenutariusz zawichojski poświadczony w 1475 roku)³¹.

Jeszcze mniej informacji posiadamy na temat działalności Olsztyńskiego w starostwie łukowskim. W 1471 roku Paweł, tytułując się starostą łukowskim (*capitaneus Lukowiensis*), pozwał przed sąd nadworny królewski mistrzów

²⁵ ANKr, GK 15, s. 185—186.

²⁶ ANKr, GK 14, s. 381.

²⁷ ANKr, GK 16, s. 713—714.

²⁸ AGAD, dok. perg. 4877. Nieśluszenie podają J. Wroniszewski (*Szlachta ziemi sandomierskiej...*, s. 114—115; Tenże: *Tenuty i tenutariusze w średniowiecznym województwie sandomierskim. W: Dwór a kraj. Między centrum a peryferiami władzy*. Red. R. Skowron. Kraków 2003, s. 57) oraz R. Chyła (*Dzieje Zawichostu...*, s. 96, 215), że w 1464 r. Paweł ze Szczekocin uzyskał od króla na tenucie zawichojskiej zapis 1 000 grzywien.

²⁹ AGAD, dok. perg. 4879, 4880.

³⁰ Wcześniej nieśluszenie przyjąłem, że Paweł ze Szczekocin przestał być starostą zawichojskim już w 1464 r., choć nie odnalazłem potwierdzenia realizacji zgody królewskiej na zastaw tej tenuty (K. Nabiałek: *Szczekocki Paweł...*, s. 244; Tenże: *Starostwo olsztyńskie...*, s. 371).

³¹ KDM, T. 5, N-352; J. Wroniszewski: *Szlachta ziemi sandomierskiej...*, s. 115; F. Kuryk: *Odrowąż Eustachy*. W: PSB, T. 23, s. 546.

cechowych, rajców urzędujących i starych oraz pospólstwo miasta Łukowa o zwrot 20 grzywnien wyłożonych przez niego jako wynagrodzenie za pracę dla cieśli Jana — wynajętego do zbudowania dwóch domów królewskich w Łukowie — który został zabity przez tychże mieszczan³². Urząd starosty łukowskiego Paweł Olsztyński piastował prawdopodobnie do 16 sierpnia 1478 roku, gdy król udzielił zgody Janowi z Zielonki na wykup miasta Łukowa z wsiami z jego rąk³³.

Paweł ze Szczekocin najsilniej związał się ze starostwem olsztyńskim, z którego dochody stały się podstawą utrzymania dla niego i jego rodziny. Pozostałe dobra miały mniejsze znaczenie. Od 1478 roku był to zresztą jedyny kompleks dóbr królewskich, jaki Paweł posiadał. Zanim objął starostwo olsztyńskie, było ono już od niemal 50 lat w posiadaniu jego przodków. Zapewne z tego powodu wykształciło się w nim poczucie, że dzierżone przez niego królewszczyzny są jego dziedziczną własnością. Często też tytułował się dziedzicem Olsztyna, a użytkowane dobra monarsze wielokrotnie określał jako swoje czy wręcz jako dziedzictwo (*hereditas*). Znalazło to wyraz w stosowanej przez niego tytulaturze. Początkowo (do ok. 1465 roku) pisał się dość konsekwentnie jako Paweł ze Szczekocin (choć nie posiadał tam żadnych dóbr) albo z Olsztyna (zwykle jako „tenutariusz z Olsztyna”), a od lat 60. najczęściej już z nazwiskiem Olsztyński. Stopniowo jednak (od roku 1466) zaczął się pisać z Olsztyna (już jednak bez określenia „tenutariusz”), a wreszcie jako Paweł Olsztyński ze Szczekocin lub Paweł Olsztyński z Olsztyna. Jego synowie najczęściej występują już z nazwiskiem Olsztyński. Warto dodać, że z Olsztyna pisał się sporadycznie (w latach 1441 i 1449) już jego ojciec Piotr Woda³⁴. Zjawisko traktowania dóbr królewskich jako dziedzictwa i przyjmowania nazwiska od nazwy tenuty przez mniej znanych starostów zaobserwował na terenie Wielkopolski dla XV wieku Antoni Gąsiorowski. Przykładem są: Skórowie z Gaju herbu Awdaniec, którzy od tenuty obornickiej przyjęli nazwisko Oborniccy, Łodzice z Będlewa nazywający się Nowomiejskimi od królewskiego Nowego Miasta (Mieściska), czy dziedzice z Bnina herbu Łodzia, tenutariusze Mosiny, posługujący się nazwiskiem Moszyńscy (Mosińscy)³⁵. Dla szlachty małopolskiej bardzo dobrym przykładem zapożyczenia nazwiska od użytkowanych dóbr królewskich są Zadorowie z Brzezia. Poczynając od Zbigniewa

³² ANKr, ZK 152, s. 225.

³³ MK, T. 14, k. 15v = MRPS, T. 1, nr 1469; UrzMp, nr 1329—1330.

³⁴ ANKr, ZK 147, s. 89, 236; K. Nabiałek: *Starostwo olsztyńskie...*, s. 362.

³⁵ A. Gąsiorowski: *Starostowie wielkopolskich miast królewskich w dobie jagiellońskiej*. Warszawa—Poznań 1981, s. 34—35, 48, 51—55; J. Luciński: *Gaj*. W: *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego w średniowieczu*. Cz. 1—5/2. Poznań 1982—2014 — Cz. 1, s. 455; T. Jurek: *Mosina — dobra*. W: *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego...*, Cz. 3, s. 201; G. Rutkowska: *Oborniki — starostwo*. W: *Słownik historyczno-geograficzny województwa poznańskiego...*, Cz. 3, s. 375—376.

z Brzezia, marszałka Królestwa Polskiego, który objął w 1407 roku starostwo lanckorońskie, zaczęli się oni pisać jako Lanckorońscy z Brzezia. Choć w 1515 roku tenuta lanckorońska została wykupiona z ich rąk, nazwisko utrzymali i okazało się ono trwałe³⁶. Dobrze odpowiada też przypadkowi Pawła Olsztyńskiego przykład Ambrożego Pampowskiego, który jak podaje Antoni Gąsiorowski, nie posiadał prawie żadnych dóbr dziedzicznych i rezydował przede wszystkim w nadanych mu królewskich (Konin, Pyzdry, Środa)³⁷.

Choć Paweł nie piastował żadnego ważnego urzędu i nie odgrywał tak istotnej roli politycznej jak jego ojciec czy dziadek, to jednak znajdujące się w jego użytkowaniu królewskiej pozwoływały mu utrzymać dość wysoką pozycję w hierarchii społecznej. Przejawem tego był stosowany w stosunku do niego predykat — „urodzony” (*generosus*), wyróżniający go spośród szeregowej szlachty i pozwalający go zaliczać do możnych. Paweł Olsztyński zachował silne poczucie przynależności do Odrowążów. Jednym z przejawów tego jest jego występowanie z współrodowcami w roli patrona klasztoru Cystersów w Mogile. W 1462 roku, wspólnie z m.in. Sprowskimi, Jakubem z Dębna, podskarbinem koronnym, Dobiesławem ze Szczekocin, podstolim sandomierskim, potwierdził temu klasztorowi zrzeczenie się praw do dóbr nadanych mu przez ich wspólnych przodków w XIII wieku³⁸. Odrowążowie zajmowali też ważne miejsce wśród wierzycieli, poręczycieli oraz wśród dłużników transakcji dokonywanych przez Pawła Olsztyńskiego.

Świadectwem pozycji społecznej Pawła ze Szczekocin było zawarte przez niego ok. 1471 roku małżeństwo z Anną z Tęczyna, wywodzącą się z Rabsztyńskich, jednej z linii możnego rodu Tęczyńskich, córką Andrzeja z Tęczyna herbu Topór (zabitego w 1461 roku przez mieszczan krakowskich)³⁹. Paweł oprawił swojej żonie po 800 grzywnien posagu i wiana (czyli w sumie 1 600 grzywnien) na starostwie olsztyńskim (zapewne na całym). Zgodnie z umową małżeńską brat Anny Jan Rabsztyński z Rabsztyna i Tęczyna zobowiązał się wydzielić uposażenie dla przyszłej żony Pawła, a mianowicie dobra w województwie sandomierskim i powiecie wiślickim będące w rękach babki

³⁶ S. Gawęda: *Początki i rola rodziny Lanckorońskich do końca średniowiecza*. W: *Studia z historii i historii sztuki*. Red. S. Cynarski, A. Małkiewicz. Kraków 1989, s. 53—65; Z. Perzanowski: *Lanckorona. Powstanie miasta i dzieje jego rozwoju do końca XVI wieku*. W: *Ojczyzna bliższa i dalsza. Studia historyczne ofiarowane Feliksowi Korytkowi w sześćdziesiątą rocznicę urodzin*. Red. J. Chrobaczyński, A. Jureczko, M. Śliwa. Kraków 1993, s. 165; S. Cynarski: *Dzieje rodu Lanckorońskich z Brzezia od XIV do XVIII wieku*. Warszawa 1996, s. 68—108; J. Kurtyka: *Lanckorona — zamek i tenuta*. W: SHGKr, Cz. 3, s. 426—431.

³⁷ A. Gąsiorowski: *Starostowie...*, s. 35, 44, 60, 65; J. Wiesiołowski: *Ambroży Pampowski — starosta Jagiellonów: z dziejów awansu społecznego na przełomie średniowiecza i odrodzenia*. Wrocław 1976.

³⁸ *Monografia opactwa Cystersów we wsi Mogile*. Cz. 2: *Zbiór dyplomów klasztoru mogilskiego*. Oprac. E. Janota. Kraków 1867, nr 140.

³⁹ J. Kurtyka: *Tęczyńscy...*, s. 403, 513, 573—574.

Anny i Jana — Anny z Żabna, wdowy po Janie Melsztyńskim: miasto Żabno z wsiami, Kobylniki i dwie wsie Cieszkowy. Prawdopodobnie umowę tę później zmodyfikowano, bo według Długosza ok. 1470—1480 roku Olsztyński był w posiadaniu, wspólnie z Janem Rzeszowskim herbu Półkozic, „z tytułu żon” (*ratione uxorum*), wsi Żabno, Nieciecza i Odporyszów w powiecie wiślickim⁴⁰.

Prawdopodobnie w 1476 lub 1477 roku Paweł Olsztyński zabił swego szwagra Piotra z Potoku. Nie są znane okoliczności tego zabójstwa. Wiadomo jedynie, że z tego powodu miał zatarg z synami Potockiego: Janem, Piotrem i Feliksem, zakończony zawarciem ok. 1484 roku ugody między stronami. Roli poręczyciela za Pawła w tej sprawie podjął się współrodowiec, Jakub z Dębna, wówczas kasztelan i starosta krakowski⁴¹.

Według tradycji klasztoru Bernardynów w Świętej Annie pod Przyrowem Paweł ze Szczekocin ufundował najstarszą świątynię (drewnianą kaplicę) w tym miejscu. Budowa ta musiała nastąpić po 1478 roku⁴². W 1488 roku niewątpliwie dzięki zabiegom Pawła Kazimierz Jagiellończyk wystawił dokument zezwalający na lokację miasta Olsztyńka pod zamkiem Olsztyn. Wójtem dziedzicznym nowego ośrodka miał zostać właśnie tenże starosta. Paweł podjął się procesu tworzenia miasta na surowym korzeniu, ale działania te przerwała jego śmierć⁴³. Zmarł w 1492 roku, raczej niedługo po 24 lutego, a na pewno przed 22 grudnia⁴⁴.

Z małżeństwa z Anną Tęczyńską Paweł ze Szczekocin miał pięciu synów zwanych Olsztyńskimi: Piotra, Jana, Stanisława, Andrzeja i Bartłomieja, oraz trzy córki: Annę — w latach 1493—1494 była żoną Jana Płazy z Mstyczowa herbu Topór, Barbarę — w 1496 roku była wdową po Jakubie Morskim herbu Topór, bracie Mikołaja Morskiego z Morska, i Jadwigę — w 1511 roku była żoną Jana Trestki z Witowa⁴⁵. Warto zauważyć, że imiona dwóch najstarszych synów Pawła — tak typowe dla Odrowążów Szczekockich — nawiązywały do jego przodków: ojca Piotra i dziada Jana, imię czwartego zaś — do teścia Pawła Andrzeja Tęczyńskiego. Dwóch synów Pawła wpisało się na Uniwersytet

⁴⁰ SPPP II, nr 4067—4068; LB, T. 2, s. 404—405, 408; J. Laberschek: *Melsztyn*. W: SHGKr, Cz. 4, s. 217—218; J. Kurtyka: *Tęczyńscy...*, s. 403, 513, 573—574; K. Nabiałek: *Starostwo olsztyńskie...*, s. 371—372.

⁴¹ ANKr, GK 21, s. 1094—1095; GK 22, s. 117; K. Nabiałek: *Szczekocki Paweł...*, s. 244.

⁴² Na datowanie fundacji po 1478 r. wskazuje tytułatura, jaką określono Pawła w osiemnastowiecznym rękopisie klasztornym — nazwano go tylko starostą olsztyńskim (Archiwum Prowincji OO. Bernardynów w Krakowie, sygn. S-przy-2, s. 3; K. Nabiałek: *Szczekocki Paweł...*, s. 245; Tenże: *Starostwo olsztyńskie...*, s. 451).

⁴³ AGAD, MK 14, s. 258—259; K. Nabiałek: *Dzieje miasta Olsztynek...*, s. 86—87.

⁴⁴ ANKr, GK 23, s. 815—816, 1059—1060; K. Nabiałek: *Szczekocki Paweł...*, s. 245.

⁴⁵ ANKr, GK 24, s. 350, 713, 718, 759; GK 25, s. 875; ZK 205, s. 148; K. Nabiałek: *Szczekocki Paweł...*, s. 245.

Krakowski: Piotr w semestrze zimowym 1491 roku i Bartłomiej w semestrze zimowym 1492 roku. Warto nadmienić, że Piotr studiował zapewne razem z Mikołajem Kopernikiem, gdyż jego wpis do metryki uniwersyteckiej znajduje się na tej samej stronie, siedem miejsc przed sławnym torunianinem⁴⁶. Po śmierci męża Anna Tęczyńska jeszcze w tym samym roku (przed 22 grudnia 1492) wyszła powtórnie za mąż — za Mikołaja Morskiego herbu Topór z Morska, Marchocic, Miechowic, Klonowa, który został współtenutariuszem olsztyńskim. W 1493 roku Anna zapisała mu 800 grzywien posagu i 800 grzywien wiana, które oparował jej pierwszy mąż na starostwie olsztyńskim. Małżonkowie objęli większość starostwa olsztyńskiego (posiadali je prawdopodobnie do 1496 roku), natomiast synowie Pawła i Anny dzierżyli na zasadzie niedziału tylko niewielką część tej tenuty — wsie: Mirów, Siedlec, Wyczerpy oraz Kuźnicę Dźbowską. Bracia Olsztyńscy jako współtenutariusze tych osad występują w latach 1493—1494⁴⁷. Później w źródłach brak informacji o ich związkach ze starostwem olsztyńskim i są poświadczeni już tylko jako posiadacze dóbr dziedzicznych. Mimo to wszyscy konsekwentnie używają nazwiska Olsztyński. W ich rękach znajdowały się zarówno dobra Tęczyńskich, jak i wsie dziedziczne Mikołaja Morskiego, co wskazuje na zawarcie porozumienia i spłacenie ich przez matkę oraz jej drugiego męża. Najstarszy z synów Pawła — Piotr Woda Olsztyński, wzmiankowany w latach 1491—1513, pisał się z Włoszczowy (województwo sandomierskie, powiat chęciński), Kraśnika (województwo lubelskie, powiat urzędowski), Miechowic (powiat proszowski), Woli Nieznanowskiej (powiat sandomierski). Jego bracia występują w źródłach następująco: w latach 1493—1496 Jan Olsztyński; w latach 1493—1515/1518 Stanisław Woda Olsztyński z Włoszczowy, Woli Nieznanowskiej, Miechowic; w latach 1493—1518 Andrzej Woda Olsztyński z Włoszczowy, Woli Nieznanowskiej, Miechowic, Nasiechowic (powiat proszowski); w latach 1492—1496 Bartłomiej Olsztyński⁴⁸.

⁴⁶ *Metryka Uniwersytetu Krakowskiego z lat 1400—1508. Biblioteka Jagiellońska rkp.* 258. Wyd. A. Gąsiorowski, T. Jurek, I. Skierska, przy współpracy R. Grzesika. T. 1—2. Kraków 2004, nr 91h/174, 92h/237; K. Nabiałek: *Szczekocki Paweł...*, s. 245.

⁴⁷ F. Sikora: *Klonów*. W: SHGKr, Cz. 2, s. 547—550; J. Laberschek: *Kuźnica Dźbowska*. W: SHGKr, Cz. 3, s. 385; Z. Leszczyńska-Skrętowa: *Marchocice*. W: SHGKr, Cz. 4, s. 93—94; M. Zdanek: *Miechowice*. W: SHGKr, Cz. 4, s. 309—310; K. Nabiałek: *Starostwo olsztyńskie...*, s. 372—374.

⁴⁸ ANKr, GK 24, s. 425, 713, 718; GK 25, s. 875; GK 30, s. 258—259, 539—540, 819—820, 985, 1136; GK 31, s. 711—712, 738, 801—802, 1124, 1684—1688; GK 32, s. 963; ZK 153, s. 236—237; ZK 154, s. 94—96, 146—147; ZK 264, s. 104—105, 347—348, 355; ZK 266, s. 14, 49, 122, 135—136, 201—202, 213, 254—255, 367—368, 398; ZK 319, s. 78—79; *Jana Łaskiego Liber beneficiorum archidioecesis Gnesnensis*. Wyd. J. Łukowski. T. I. Poznań 1880—1881, s. 568; Z. Leszczyńska-Skrętowa: *Małoszów*. W: SHGKr, Cz. 4, s. 61—62; M. Zdanek: *Miechowice...*, s. 310—311; K. Nabiałek: *Szczekocki Paweł...*, s. 245.

Działalność finansowa Pawła ze Szczekocin

Dzięki odziedziczonym królewsczyznom, zwłaszcza zamkowi Olsztyn z przynależącymi dobrami, Paweł Olsztyński ze Szczekocin mógł prowadzić życie na poziomie możnowładców. W zasadzie zdecydowana większość wzmianek źródłowych, jakie posiadamy na temat Pawła, dotyczy jego operacji finansowych lub zabiegów o pozyskanie środków pieniężnych. W początkowym okresie (do lat 70.) najczęściej spotykamy informacje o zaciąganych przezeń pożyczkach. Zawierał on umowy kredytowe, stosując trzy rodzaje zabezpieczania wierzycieli: zastaw użytkowy (antychretyczny) bezterminowy — tj. po zawarciu umowy oddawał wierzycielowi w użytkowanie pewną część starostwa, np. wieś, którą ten dzierżył aż do jej wykupu; zastaw bez dzierżenia — tj. pożyczka pod rygorem wwiązania w pewną część starostwa (np. wieś lub miasto) lub powiększenia sumy (najczęściej podwojenia) w wypadku braku zwrotu należności w przewidzianym terminie⁴⁹. Trzecim sposobem zabezpieczenia długu, stosowanym sporadycznie, było zobowiązanie do zwrotu pod karą ekskomuniki⁵⁰.

Paweł ze Szczekocin najczęściej zaciągał długi w wysokości od 100 do 300 florenów węgierskich. Czasami były to sumy większe. W 1461 roku Olsztyński pożyczył od Odrowąża Jana Pieniążka z Iwanowic 2 000 florenów węgierskich pod zastaw starostwa olsztyńskiego, a ściślej zamku Olsztyn z wszystkimi wsiami („castrum Olstin cum omnibus villis ad ipsum spectantibus”), czyli zapewne części starostwa bez miast⁵¹. W 1464 roku pożyczył od swego szwagra Piotra Potockiego z Potoku 550 florenów węgierskich, zobowiązując się, że w razie gdyby nie oddał tej sumy w ciągu roku, wwiąże go we wsie starostwa: Biskupice, Zrębice, Bukowno i Krasawę⁵². W 1469 roku pożyczył od Andrzeja Trzaski z Bobolic herbu Trzaska i jego żony Uliany 660 florenów węgierskich pod rygorem wwiązania ich w miasto Przyrów oraz we wsie Zarębice i Zrębice⁵³. W 1472 roku zastawił za 400 florenów węgierskich Mikołajowi *alias* Miklaszowi Czarnemu z Podola (wcześniej był to sługa Pawła) miasto Częstochowę, Zrębice i Biskupice⁵⁴. W 1482 roku pożyczył od Stanisława Płazy z Mstyczowa herbu Topór 450 florenów węgierskich pod rygorem wwiązania

⁴⁹ J.S. Matuszewski: *Zastaw nieruchomości w polskim prawie ziemskim do końca XV stulecia*. Łódź 1979, s. 37—63; B. Lesiński: *O prawnych formach kredytu w Polsce średniowiecznej*. CP-H 1980, T. 32, z. 2, s. 187—196.

⁵⁰ W 1458 r. Paweł ze Szczekocin zobowiązał się pod karą ekskomuniki, że zwróci Janowi Pieniążkowi z Iwanowic herbu Odrowąż 150 grzywien. Por. AMetrKra, AOfrKr, T. 10, s. 209.

⁵¹ Był to zastaw użytkowy bezterminowy. Por. ANKr, GK 15, s. 413.

⁵² Był to zastaw bez dzierżenia. Por. ANKr, GK 17, s. 175—176.

⁵³ Był to zastaw bez dzierżenia. Por. ANKr, GK 18, s. 708—709.

⁵⁴ Był to zastaw użytkowy bezterminowy. Por. ANKr, GK 19, s. 644.

go w miasto Częstochowę⁵⁵. Wymienione transakcje były zawierane przed sędziami (grodzkim lub ziemskim), czyli urzędnikami posiadającymi uprawnienia publiczno-prawne. Zapewne z tego powodu Paweł Olsztyński mógł dokonywać tych pożyczek zabezpieczonych na dobrach monarszych bez specjalnego konsensu królewskiego. Taka zgoda była jednak potrzebna, gdy Paweł zamierzał sam podzastawić jakąś część starostwa, wystawiając dokument. W 1479 roku, dopiero po uzyskaniu 2 lipca konsensu Kazimierza Jagiellończyka, Paweł ze Szczekocin, chcąc wynagrodzić swego sługę Jana Iwańca z Latyczowa (na Podolu), później burgrabiego olsztyńskiego, za udzieloną pożyczkę 6 grzywien oraz za wierną służbę, zapisał mu 200 florenów węgierskich w zastaw użytkowy bezterminowy na wsi Siedlec należącej do starostwa olsztyńskiego. W dokumencie Paweł zaznaczył, że z chwilą wypłacenia zapisanej sumy Iwaniec będzie zobowiązany zwrócić mu tę wieś. W ten sposób Jan Iwaniec stał się królewskim zastawnikiem⁵⁶.

Przy zaciąganiu licznych długów Paweł korzystał ze wsparcia sporej grupy osób, które ręczyły za niego. Najczęściej w charakterze poręczycieli Olsztyńskiego występowali: jego szwagier Piotr Potocki z Potoku, Piotr Tral z Gunic, dziedzic Muzrowa w powiecie lelowskim (burgrabia olsztyński Piotra Wody), Jakub z Dębna, podskarbi wielki koronny, kasztelan i starosta krakowski, Jan ze Szczekocin, kuzyn Pawła (syn Dobiesława, podstolego sandomierskiego).

Pieniądze pozyskiwane drogą pożyczek służyły Pawłowi Olsztyńskiemu do zdobycia kapitału. Być może na początku uzyskane środki przeznaczał na bieżące potrzeby. Już jednak od lat 80. XV wieku sam zaczął udzielać wysokich kredytów. Wydaje się, że Olsztyński, posługując się dzierżoną królewską pożyczką, prowadził na dużą skalę działalność finansową — kredytową (pożyczki na procent).

W 1481 roku Paweł wspólnie z żoną Anną pożyczili królowi, za pośrednictwem Jakuba z Dębna, 2 800 florenów węgierskich na opłacenie wojska zaciężnego w Prusach. W lakonicznym regeście dokumentu nie zostały określone warunki pożyczki, ale można się domyślać, że był to zastaw zabezpieczony na dobrach dziedzicznych Dębińskiego⁵⁷. W 1484 roku Jakub z Dębna, kasztelan i starosta krakowski, pożyczył od Pawła 1 200 florenów węgierskich, a na początku 1485 roku jeszcze 1 000 florenów; w obu przypadkach pod rygorem wwiązania Pawła w wieś Biskupiec w powiecie czchowskim⁵⁸. W 1483 roku

⁵⁵ Był to zastaw bez dzierżenia. Por. ANKr, GK 21 s. 584—586.

⁵⁶ AGAD, dok. perg. 5210, 5213; K. Nabiałek: *Starostwo olsztyńskie...*, s. 436—437.

⁵⁷ AGAD, MK, T. 14, k. 44v. Wcześniej dosłownie potraktowałem treść dokumentu, przyjmując, że pieniądze na opłacenie wojska pożyczył Jakub z Dębna (K. Nabiałek: *Starostwo olsztyńskie...*, s. 434). Za właściwe zinterpretowanie tej transakcji dziękuję Panu dr. Franciszkowi Sikorze.

⁵⁸ ANKr, GK 21, s. 1043; GK 22, s. 20—21. Oba te długi zostały spłacone, o czym świadczą przekreślenia oraz noty przy zapiskach informujące o zadośćuczynieniu i unieważnieniu.

Stanisław Kmita z Wiśnicza zastawił za 900 florenów węgierskich Pawłowi i jego żonie Annie wieś Śmiłowice w powiecie proszowskim⁵⁹. W 1483 roku Jan Wałek, mieszczanin krakowski, posesor zastawny Stogniowic (powiat proszowski), pożyczył od Pawła pod zastaw tej wsi 600 florenów węgierskich⁶⁰. W latach 1483 i 1485 Piotr Kmita z Wiśnicza herbu Szreniawa, starosta spiski, dwukrotnie zaciągnął u Pawła dług 500 florenów węgierskich, zastawiając mu swą wieś Kobyle koło Wiśnicza w powiecie szczyrzyckim⁶¹. W 1484 roku Andrzej, syn zmarłego Andrzeja Trzaski z Bobolic, zastawił Olsztyńskiemu za 200 florenów węgierskich całą swą część fortalicji w Bobolicach i wsie do niej należące w powiecie lelowskim⁶². W 1485 roku Jan Amor z Tarnowa herbu Le-liwa, wojewoda krakowski, pożyczył od Pawła 900 florenów węgierskich pod zastaw swych wsi Stanisławice i Cikowice w powiecie krakowskim⁶³. W latach 1485 i 1490 Andrzej z Oleśnicy herbu Dębno zastawił Pawłowi Olsztyńskiemu za 340 florenów węgierskich, a następnie za 240 florenów swą wieś Podolany w powiecie proszowskim⁶⁴.

Podane przykłady pożyczek udzielonych przez Pawła ze Szczekocin pokazują, jak dużym kapitałem dysponował. Można zatem przyjąć, że prowadził on świadomą działalność finansową, z której niewątpliwie czerpał zysk. Stosowany przez niego na dużą skalę zastaw dóbr starostwa olsztyńskiego stanowił instrument finansowy pozwalający mu gromadzić środki niezbędne do udzielania kredytów. Zjawisko udzielania pożyczek przez szlachtę zostało już zauważone przez badaczy. Przykład prowadzenia podobnej działalności podaje Franciszek Sikora, który zajął się Wielopolskimi herbu Stary Koń. Historyk ten stwierdził, że jeden z przedstawicieli tego rodu — Jan Giedka, poświadczony w latach 1451—1482, który dysponował sporym kapitałem, „pełnił rolę swego rodzaju »bankiera Sądeckizny«”⁶⁵.

⁵⁹ ANKr, GK 21, s. 810—811 (zastaw użytkowy bezterminowy).

⁶⁰ ANKr, GK 21, s. 862—863 (zastaw użytkowy bezterminowy).

⁶¹ ANKr, GK 21, s. 859—860; GK 22, k. 41 (w obu wypadkach był to zastaw użytkowy bezterminowy).

⁶² ANKr, GK 21, s. 1075 (zastaw użytkowy bezterminowy).

⁶³ ANKr, GK 22, s. 92—93 (zastaw użytkowy bezterminowy).

⁶⁴ ANKr, GK 22, s. 93—94; GK 23, k. 356—357 (w obu wypadkach był to zastaw użytkowy bezterminowy).

⁶⁵ F. Sikora: *Wielopolscy z rodu Starych Koni do początku XVI wieku*. W: „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Nauki Humanistyczno-Społeczne. Historia”. T. 26 (240). Toruń 1992, s. 148—149.

Uwagi końcowe

Paweł Olsztyński ze Szczekocin herbu Odrowąż (zm. 1492), syn Piotra Wody ze Szczekocin, podkanclerzego Królestwa Polskiego, i wnuk Jana ze Szczekocin, kasztelana lubelskiego, był beneficjentem osiągnięć obu swoich przodków. Dzięki odziedziczonym po nich kompleksom dóbr monarszych, w szczególności starostwa olsztyńskiego, udało się temu Szczekockiemu, choć nie piastował ważnych urzędów, utrzymać jeszcze dość wysoką pozycję społeczną. Niewątpliwie duże znaczenie dla jego pozycji, zwłaszcza majątkowej, miała polityka finansowa, prowadzona w oparciu o użytkowane dobra monarsze. Dzięki sprawnemu systemowi pozyskiwania kapitału, bazującemu przede wszystkim na zastawach, mógł Paweł udzielać wysokich kredytów, które przynosiły mu spore dochody. Zarówno zdobywając pieniądze, jak i pożyczając je, stosował w zasadzie dwa rodzaje transakcji — zastaw użytkowy oraz zastaw bez dzierżenia. Trzecią, sporadycznie stosowaną formą zabezpieczenia długu było zagrożenie ekskomuniką za brak zwrotu należności w terminie. Paweł Olsztyński najczęściej zaciągał długi w wysokości od 100 do 300 florenów węgierskich, a znacznie rzadziej były to sumy większe (400—660 florenów, a raz 2 000 florenów). Zapewne na początku uzyskane środki w większości przeznaczał na bieżące potrzeby. Od lat 80. XV wieku zaczął udzielać kredytów, z których czerpał niewątpliwie zysk (procent od pożyczonej kwoty). Najczęściej były to sumy w wysokości od 600 do 1 200 florenów węgierskich. Całą swą działalność gospodarczą Paweł ze Szczekocin opierał nie na dziedzicznych, lecz na królewskich dobrach, które w dodatku objął po swych przodkach. Sam zaś nie uzyskał żadnych nowych zapisów, gdyż nie uczestniczył w życiu politycznym państwa. Starostwo olsztyńskie traktował jak dziedziczną własność, a nawet przyjął nazwisko od nazwy zamku Olsztyn. Tego rodzaju obserwacje podają w wątpliwość twierdzenie o pozytywnej roli zastawu domeny monarszej jako instrumentu prowadzenia polityki przez panujących⁶⁶.

⁶⁶ Ostatnio w literaturze dominuje przekonanie, że dzięki zastawom Jagiellonowie zapewniali sobie wpływ na kształt i postawę elit władzy (J.S. Matuszewski: *Czy pierwsi Jagiellonowie roztrwonili dobra królewskie?* „Sprawozdania z Czynności i Posiedzeń Naukowych Łódzkiego Towarzystwa Naukowego” 1979, R. 33, nr 6, s. 1—7; Tenże: *Materiałne instrumenty władzy w średniowiecznej Polsce*. W: *Pamiętnik XIV Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich*. T. 2. Toruń 1994, s. 117—125; J. Wroniszewski: *Król jako właściciel ziemski w średniowiecznej Polsce*. W: *Król w Polsce XIV i XV wieku*. Red. A. Marzec, M. Wilamowski. Kraków 2006, s. 126—134). Moje badania nad starostwem olsztyńskim skłoniły mnie do przychylenia się do dawniejszych opinii, według których królowie polscy, dokonując na wielką skalę zapisów zastawnych na dobrach królewskich, utracili nad nimi kontrolę. Zob. K. Nabiałek: *Starostwo olsztyńskie...*, s. 365—366; A. Wyczański: *Rozdawnictwo dóbr królewskich za Zygmunta I*. Prz. Hist. 1953, T. 44, z. 3, s. 284—285;

Środki, które pozyskiwał Paweł Olsztyński w wyniku operacji finansowych, opierając się na użytkowanych dobrach królewskich, pozwalały mu aspirować do wysokiej pozycji w hierarchii społecznej. W działalności Pawła ze Szczekocin można zaobserwować właściwą możliwym wyraźną tendencję do manifestowania swego znaczenia poprzez wykorzystanie posiadanych dóbr ziemskich (w tym przypadku królewskich, należących do zamku Olsztyn). Tenutariusz ten naśladował działania możnowładców, starając się zaakcentować trzy funkcje w swej „quasi-dziedzicznej” włości — administracyjną, gospodarczą oraz ideową⁶⁷. Pierwsza tendencja, związana z reprezentacyjnym centrum dóbr, w przypadku Pawła przejawiała się, o czym już wspomniano, w przyjęciu nazwiska od nazwy zamku Olsztyn. Wyrazem aktywności Olsztyńskiego w zakresie gospodarczym była dokonana z jego inicjatywy lokacja na surowym korzeniu pod zamkiem Olsztyn miasta Olsztynka, na którą zezwolił król Kazimierz Jagiellończyk dokumentem z 1488 roku. W przywileju tym wójtostwo dziedziczne zostało zarezerwowane właśnie dla Pawła. Trudno oprzeć się przekonaniu, że powodem tej lokacji w większym stopniu były ambicje możnego, który chciał podnieść swą rangę, niż realna potrzeba gospodarcza⁶⁸. Przejawem tendencji ideowej wydaje się zamiar wzniesienia kościoła w nowo założonym Olsztynku (co przewidywał dokument lokacyjny), który w zamyśle Pawła miał pewnie stać się rodzinną nekropolią. Jednakże z powodu śmierci Olsztyńskiego pomysł ten nie został zrealizowany⁶⁹. Na Pawle ze Szczekocin zakończyło się możnowładcze znaczenie tej linii Szczekockich. Jego synowie z jedyne go małżeństwa z Anną Tęczyńską, wywodzącą się również z możnego rodu Toporów, już nie utrzymali uprzywilejowanej pozycji społecznej, którą mieli ich przodkowie, i zeszli do kategorii zwykłej szlachty, czego wyrazem jest predykat *nobiles*, jakim określano ich w źródłach.

A. Sucheni-Grabowska: *Odbudowa domeny królewskiej w Polsce 1504—1548*. Warszawa 2007, s. 61—69, 75—76, 84—88.

⁶⁷ J. Kurtyka: *Posiadłość, dziedziczność...*, s. 187—191.

⁶⁸ W artykule poświęconym dziejom Olsztynka starałem się wskazać na gospodarcze przyczyny lokacji tego miasta (zob. K. Nabiałek: *Dzieje miasta Olsztyn...*, s. 86—87). Bardzo słaby rozwój Olsztynka po śmierci Pawła ze Szczekocin skłania do podważenia zasadności tego przedsięwzięcia. Jednak nie można wykluczyć, że o niepowodzeniu lokacji zadecydowała właśnie śmierć Pawła, a w konsekwencji brak osoby, która by dopilnowała całego procesu tworzenia nowego miasta.

⁶⁹ K. Nabiałek: *Dzieje miasta Olsztyn...*, s. 86—87; Tenże: *Starostwo olsztyńskie...*, s. 446—447, 450—451.

Karol Nabiałek

**Financial Activity of Paweł Olsztyński of Szczekociny, Arms-Bearing Odrowąż
A Contribution to Economic Activity of the Mighty of Lesser Poland in the 15th Century**

Summary

The subject of this article is the financial activity of Paweł Olsztyński of Szczekociny (d. 1492), a descendant of the gentry family of the Odrowąż coat of arms. He was a son of Piotr Woda, a vice-chancellor of the Kingdom of Poland, and a grandson of John, a castellan of Lublin. He inherited after his ancestors mortgages in King's lands (łukowskie, olsztyńskie, and zawichojskie). Olsztyński did not hold any significant position. Neither did he play any important role. Olsztyńskie was seen as an inherited property by him and he took his name after the name of the castle. The main scope for activity was financial policy based on the royal properties in use. Owing to the efficient system of amassing capital, which was based on mortgages, Olsztyński could lend large amounts of money (since the 1480s) that brought him considerable profit. Financial means that he gained by basing his policy on the royal properties in use, allowed him to aspire to a high position in the social hierarchy, which was marked by the title "gentleman" (*generosus*) that he was addressed with. Paweł Olsztyński of Szczekociny manifested a tendency — characteristic of the gentry — to boast about his high position by using estate holdings (in this case the royal ones) that belonged to the Olszyn castle.

Karol Nabiałek

**Die finanzielle Tätigkeit von Paweł Olsztyński von Szczekociny, Wappen Odrowąż
Ein Beitrag zur wirtschaftlicher Aktivität der kleinpolnischen Magnaten im 15.Jh.**

Zusammenfassung

Zum Gegenstand des Beitrags wird die finanzielle Aktivität von Paweł Olsztyński von Szczekociny (gest. 1492), der einer reichen Linie Odrowąż von Szczekociny entstammte. Er war Sohn von Piotr Woda, Vizekanzler des Polnischen Königtums, Enkel von Jan, Kastellan von Lublin. Nach seinen Vorfahren vererbte er die Pfandbriefe auf Königsgüter (Starosteien: Łuków, Olsztyn und Zawichost). Paweł bekleidete kein wichtiges Amt und spielte keine wichtige Rolle in der Politik. Die Starostei von Olsztyn hielt er für sein Erbeigentum, so dass er nach dem Burgnamen seinen Familiennamen annahm. Sein Hauptbetätigungsfeld war die für die genutzten Königsgüter geführte finanzielle Politik. Dank einem wirksamen, auf Verpfändung basierenden System der Kapitalbeschaffung konnte Paweł hohe Kredite (seit den 80er Jahren des 15.Jhs) gewähren, was ihm beträchtliche Erträge brachte. Die von ihm gewonnenen Geldmittel erlaubten ihm, hohe Stellen in gesellschaftlicher Hierarchie anzustreben, was in dem ihm gegebenen Beinamen „adliger“ (*generosus*) zum Ausdruck kam. In seiner Tätigkeit hatte Paweł Olsztyński eine Neigung dazu, seine hohe soziale Stellung, die er der Ausnutzung von den zum Olszyn-Burg gehörenden Landesgütern verdankte, zu manifestieren.